

Rendez-vous met de windepijlstaart, *Agrius convolvuli* (Lepidoptera: Sphingidae)

Willy Troukens

Samenvatting. Tijdens de eerste 10 jaar van het Belgisch Trekvlinderonderzoek (BTO) (1983–1993) werd scherp uitgekeken naar één van onze spectaculairste trekvinders: de windepijlstaart, *Agrius convolvuli* (Linnaeus, 1758). De auteur maakte in die periode deel uit van het BTO-sectiebestuur en werkte mee aan een aantal publicaties over trekvinders. Hij verzamelde hiervoor een groot aantal feiten en anekdotes, aangevuld met eigen waarnemingen in zijn bloemrijke tuin en in de vrije natuur. De samengesprokkelde kennis over de windepijlstaart resulteerde in het onderstaand artikel.

Abstract. During the first 10 years of the Belgian Migrating Butterfly Research (BTO) (1983–1993), one of the most spectacular migrant species, the convolvulus hawk-moth, *Agrius convolvuli* (Linnaeus, 1758), was studied very attentively. During that period the author participated in the BTO committee and he contributed to a number of publications about migrant lepidoptera. For this purpose he collected a lot of facts and anecdotes, amplified by own observations in his flowery garden and in the free nature. The accumulated knowledge about the convolvuli hawk-moth resulted in the subjoined article.

Résumé. Pendant les 10 premières années de l'Étude des Papillons Migrateurs en Belgique (BTO) (1983–1993), une attention particulière a été faite pour un de nos migrateurs les plus spectaculaires: le sphinx du liseron, *Agrius convolvuli* (Linnaeus, 1758). A cette époque, l'auteur faisait partie du bureau du BTO et réalisa quelques publications concernant les papillons migrateurs. A cette fin, il rassembla une quantité de faits et anecdotes, complétés par ses propres observations dans son jardin fort fleuri et en pleine nature. Les connaissances accumulées ont conduit à l'article ci-joint.

Key words: *Agrius convolvuli* – migrant Lepidoptera – Belgium.

Troukens W.: Ninoofsesteenweg 782/8, B-1070 Anderlecht, Belgium. willy.troukens@gmail.com

Inleiding

De avond van 14 september 2000 mocht de kat van mevrouw Alice Delplace in Schepdaal (VB) nog even in de tuin. Toen Poesie later op de avond opnieuw in de woonkamer verscheen, had ze een nachtvlinder in de bek: een enorme windepijlstaart. Toen de vlinder mij de volgende dag werd bezorgd, keurig opgeborgen in een doorzichtig doosje, was hij nog springlevend. Diezelfde avond zette ik de pijlstaartvlinder in het schemerdonker op een muurtje. Na twee minuten vleugeltrillen en opwarmen koos de vlinder opnieuw de vrijheid. De ontdekking van een windepijlstaart blijft altijd een leuke belevenis. Mijn allereerste waarneming van deze tropische pijlstaartvlinder dateert echter al van 1976.

Fig. 1. *Agrius convolvuli* (Linnaeus, 1758), foeragerend op *Nicotiana affinis*. © Willy Troukens.

Trevlinder

De windepijlstaart, *Agrius convolvuli* (Linnaeus, 1758), is één van onze grootste trekvinders. In de nazomer kan men hem in wisselende aantallen, bij het invallen van de

nacht, zien foerageren op bloemen met diepliggende nectarklieren zoals welriekende tabak (*Nicotiana affinis*), nachtschone (*Marabalis jalapa*), vlambloem (*Phlox*), *Petunia* en kamperfoelie (*Lonicera*) (Fig. 1). Sinds het Belgisch Trekvlinderonderzoek in 1983 van start ging werd de vlinder elk jaar in ons land gesignaleerd, meestal in kleine aantallen. Het topjaar bleef lange tijd 1983 met 53 exemplaren, maar daarvan komen er 37 voor rekening van vlinderkenner Bernard Misonne, die te Poppel (AN) van 20 augustus tot 1 oktober bijna elke avond windepijlstaarten zag zweven tussen de welriekende tabak in zijn tuin. De volgende jaren werd de vlinder nog nauwelijks opgemerkt.

Fig. 2. *Agrius convolvuli* (Linnaeus, 1758). Pop in een vrouwenhand. © Willy Troukens.

Ikzelf maakte voor het eerst kennis met de windepijlstaart in 1976. Op 10 augustus van dat jaar werd te Dilbeek (VB), tijdens het rooien van aardappelen, een duimdikke "olifantspop" gevonden die op 11 september het imago opleverde (Fig. 2). Lichtvangsten tijdens de volgende jaren leverden niets op tot eindelijk, op 27 september 1983, te Dilbeek (VB) mijn eerste imago op het

vanglaken neerplofte. Deze “unieke” vangst bleek echter niet zo uitzonderlijk te zijn geweest als eerst werd gedacht. Diezelfde week hoorde ik al vertellen over de 37 exemplaren van Bernard Misonne. Ook in Nederland bleek 1983 een topjaar (Lempke 184: 163). In het totaal werden toen bij onze noorderburen niet minder dan 716 vlinders gemeld. In de nazomer waren dagen met 20 stuks echt geen uitzondering. De heer J. Aben telde van 4 augustus tot 12 september alleen al 73 windepilstaarten op nachtschone te Sint-Joost (Nederlands Limburg). In die dagen voerde ik lange gesprekken met Bernard Misonne over de zeldzaamheid van de windepilstaart. Weldra bleek dat het wonderjaar 1983 toch niet zo uitzonderlijk was geweest. De grootvader van Misonne herinnerde zich nog goed enkele andere topjaren. In 1947, 1950 en 1976 vlogen er te Poppel zoveel windepilstaarten op welriekende tabak dat de vlinders met de hand konden gevangen worden.

Windepilstaarten in de tuin

Het werd me ondertussen duidelijk dat welriekende tabak onontbeerlijk was om de windepilstaarten aan te lokken. In 1986 richtte ik een deel van mijn tuin in als vlindertuin. Behalve vlinderstruiken (*Buddleia*) plantte ik ook een dubbele rij welriekende tabak. Maar pas vanaf het seizoen 1989 begon ik de bloemen ook 's avonds te observeren. En met succes. Op 30 augustus zag ik een windepilstaart op de tabaksbloemen foerageren. Daarna zag ik de vlinder niet terug. Het jaar 1990 was merkkelijk beter. Herhaaldelijk bezochten windepilstaarten de tabaksbloemen in mijn tuin: 2 op 5 september, 1 op 15 september en 3 op 2 oktober. Ze lieten zich slechts kortstondig bewonderen, meestal minder dan 5 minuten en in één geval niet eens 30 seconden. Blijkbaar ging het steeds om ambulante doortrekkers (Troukens 1991: 6–7). Daarna volgden enkele absolute topjaren. In 1991 en 1992 noteerde ik achtereenvolgens 34 en 25 exemplaren.

Fig. 3. Een dubbele rij *Nicotiana affinis*. © Marcel Gillard.

Vooraf in 1991 werd scherp uitgekeken naar windepilstaarten. Bij vlinderkenner Marcel Gillard in Presgoux (NA) bezochten van 1 september tot 6 oktober in het totaal 157 exemplaren de tabaksbloemen in zijn tuin. Door de naburige straatverlichting kon hij de vlinders al van ver zien aankomen. Verschillende van zijn kennissen hadden de vlinders elders ook al opgemerkt. Het leek wel

of de windepilstaarten overal zaten. Daarom wilde Marcel Gillard de wijde omgeving eens goed onderzoeken. Op 25 september waren de omstandigheden bijzonder gunstig: volle maan en een grote aanvlucht op de tabaksbloemen. Om 21 uur begon de vlinderman aan een lange rit langs de velden, weiden en bossen. In het licht van zijn koplampen telde hij met zekerheid 7 windepilstaarten. Ze waren gemakkelijk te herkennen aan hun grote vleugels en hun zwartroze achterlijfsringen. Onderweg verraste hij in de berm een ransuil en twee kerkuilen die zich tegoed deden aan pas geslagen windepilstaarten.

In de loop der jaren ontdekte Marcel Gillard dat windepilstaarten nog andere vijanden hebben. Elk jaar in september hield de kat van de burens trouw de wacht naast de tabaksbloemen. Deze bloemen staan langs een omheining met kippengaas (Fig. 3). De foeragerende vlinders raakten met de vleugels soms het gaas. Het luidruchtig gefladder dat hierop volgde was voor de kat het sein om toe te springen (Gillard 1992: 8–9). Alhoewel de kat telkens verjaagd werd, kon zij in 1991 minstens 2 slachtoffers maken. Ook elders lagen katten naast de tabaksbloemen op de loer, onder meer bij Willy Vandemaelen in Deerlijk (WV) en in mijn eigen tuin te Anderlecht (BHG).

Rupsen

Windepilstaarten worden vooral gezien in augustus en september. B. J. Lempke (1972: 45–47) meent dat deze dieren wel een mengsel zullen zijn van immigranten en hier geboren vlinders. Rupsen worden in onze streken weinig gevonden. Een uitzondering hierop was de nazomer van 1984 toen in Nederland massa's rupsen werden gevonden, vooral in maisvelden op akkerwinde. Het aantal nauwkeurig getelde rupsen bedroeg 1008, maar de vele duizenden die er ongetwijfeld rondkropen, hebben dat jaar amper een dozijn herfstvlinders opgeleverd. Het koude, natte septemberweer was hier debet aan (Lempke 1985: 161–172).

Fig. 4. *Agrilus convolvuli* (Linnaeus, 1758). Rups op *Calystegia sepium*. © Willy Troukens.

Deze pilstaartrupsen voeden zich vooral met akkerwinde (*Convolvulus arvensis*) en in mindere mate

met haagwinde (*Calystegia sepium*). Op 12 september 1995 ving Bart Vanholder te Maaseik (LI) een wijfje dat diezelfde dag ca. 250 eitjes afzette waarvan ik er 20 cadeau kreeg om verder te kweken. De rupsjes kipten uit het ei op 19 september en kregen haagwinde als voedsel (Fig. 4). Ze verpopten tussen 12 en 20 oktober en slopen uit de pop tussen 15 en 22 november. Bij kamertemperatuur had de hele cyclus dus 64 à 71 dagen geduurd.

Terugtrek

Herhaaldelijk heeft men vastgesteld dat insecten in de nazomer naar het zuiden terugtrekken (Esche 1989: 32). Dit gebeurt vooral tijdens dagen met zachte, zuidelijke luchtstromingen. Dat de dieren hiervoor tegen de wind moeten invliegen blijkt hen niet af te schrikken. In september 1986 probeerden grote aantallen atalanta's, zweefvliegen en libellen overdag de Walliser Alpen over te vliegen. De sterke tegenwind wierp de dieren herhaaldelijk terug zodat ze pas met veel moeite de andere kant konden bereiken. De terugtrek naar het zuiden duurde in dit geval verschillende weken en de verliezen waren groot. Op de Grote Sint-Bernard werden in dezelfde periode meer dan 40 dode of totaal uitgeputte windepilstaarten gevonden. Dit is verrassend veel, vooral als men weet dat 1986 slechts 3 imago's opleverde voor Nederland en 10 voor België. Tijdens gunstige jaren moet het aantal terugtrekkende windepilstaarten dus wel enorm groot zijn.

Welriekende tabak

De jaarlijkse migratie van de windepilstaart blijft een boeiend item. Hierbij blijven aanhoudend observeren en noteren een eerste vereiste. De sleutel tot succes vormt

echter de aanwezigheid van welriekende tabak. Daarom nog even een woordje over deze interessante nectarplant. Welriekende tabak is afkomstig uit Zuid-Amerika. Hij kan meer dan een meter hoog worden en bloeit van juni tot begin oktober. Overdag hangen de witte bloemen er verwelkt bij maar 's avonds gaan ze open en verspreiden een bedwelmende geur. Welriekende tabak wordt gezaaid in mei op een wachtbed. Als de eerste bloemknop verschijnt kan men uitplanten. De plantafstand bedraagt 20 à 30 cm. De planten vragen geen speciale verzorging en weerstaan, naar eigen ervaring, ook goed een periode van droogte. De wortels zijn tijdens zachte winters doorlevend en geven het daaropvolgend jaar nieuwe scheuten. De planten verspreiden zich ook door spontane uitzaai. In de handel vindt men ook siertabak in kleurige variëteiten. Deze geuren weinig of niet en zijn bijgevolg waardeloos voor de vlindertuin.

Benelux Trekvinderonderzoek

Over de windepilstaart en andere trekvinders, evenals over het Benelux Trekvinderonderzoek (BTO), vindt u heel wat informatie in de verslagen van het BTO die jaarlijks gepubliceerd werden in Phegea.

Dankwoord

Dit artikel kwam tot stand dankzij de gewaardeerde medewerking van de volgende personen: Alice Delplace (Scheepdaal), Jozef De Smedt (Dilbeek), Marcel Gillard (Presgaux), Bernard & Alexandre Misonne (Tervuren) en Willy Vandemaelen (Deerlijk). De beeldkwaliteit van de fotoafdrukjes uit 1991 werd geoptimaliseerd door André Ghysens (Dilbeek) en Evelyne Ravert (Sint-Jans-Molenbeek). Aan allen hartelijk dank!

Bibliografie

- Esche T. 1989. Vlindertrek. — In: Blab J., Ruckstuhl T., Esche T., Holzberger R. & van der Made J. *Actie voor vlinders. Zo kunnen wij ze redden.* — Uitgeverij: M. & P. b.v., Weert, 192 pp.
- Gillard M. 1992. Windepilstaart slachtoffer van uilen en katten. — *Nieuwsbrief van het Belgisch Trekvinderonderzoek*, Haaltert **1**: 8–9.
- Lempke B. J. 1972. *De Nederlands trekvinders.* — Thieme & Cie, Zutphen, 92 pp.
- Lempke B. J. 1984. Trekvinders in 1983. — *Entomologische Berichten*, Amsterdam **44**: 161–167.
- Lempke B. J. 1985. Trekvinders in 1984. — *Entomologische Berichten*, Amsterdam **45**: 169–176.
- Troukens W. 1991. Hoe zeldzaam is de windepilstaart? — *Nieuwsbrief van het Belgisch Trekvinderonderzoek*, Haaltert **1**: 6–7.